

DEĞİŞEN ETKİSİYLE ALEVÎ DÜŞÜNÇESİNDE HACI BEKTAŞ VELİ*

THE CHANGING IMPACT OF HACI BEKTASH VELI IN ALEVI THOUGHT

Yrd. Doç. Dr. Hamit AKTÜRK

Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Özet

Günümüz Aleviliğinde zirve bir model olarak, Hacı Bektaş ve onun eserlerinde çizdiği ideal Alevi Bektaşî'nin özellikleri sunulurken; Kızılbaş topluluğun kuruluşunda ve varlığını devam ettirmesinde önemli bir yer tutan Buyruklarda Hacı Bektaş'a hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Biz bu çalışmamızda bu durumun muhtemel sebepleri yanında günümüz Aleviliğinde Hacı Bektaş'a dayandırılan noktaları ele alıp, Alevi toplumunun klasik eserlerinden kabul edilen Buyruklarda Hacı Bektaş vurgusunun yoğunluğunu inceleyeceğiz. Bunu yaparken, Buyrukları, Hacı Bektaş Veli'nin eserlerini ve daha sonraki yıllarda oluşturulan divanları metin analiz yöntemi ile inceleyeceğiz. Günümüzde Aleviliği tanımlamada Hacı Bektaş'ı model gösteren anlayışlara kısmen değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Hacı Bektaş, Dini otorite, Dede, Buyruk

Abstract

Hacı Bektash is presented as the top model in the contemporary Alevism, although he not given almost no place in Buyruks that is important in the establishment of Qizilbash community. We will consider in this study possible reasons for this situation and to compare to Hacı Bektash's important in contemporary Alevism and Buyruks that are considered classical work of Alewsim. We will examine the works of Hacı Bektash, Buyruks and Divans that called classical works Alevi Bektashi with the text analysis method. And we will examine to define Alewism the examples given of his works.

Key Words: Alewism, Hacı Bektash, Religious Authority, Dede, Buyruks

* Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Eskişehir Valiliği tarafından 26-28 Mayıs 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen "Bilgeler Zirvesi Gönül Sultanları Buluşması Uluslararası Sempozyu"nda "Alevi Bektaşî Hiyerarşik Yapılanmasında Rol Model Olarak Hacı Bektaş-ı Veli" başlığı altında sunulan bildiriden geliştirilerek hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Günümüz Aleviliğinde, Hacı Bektaş Veli en başat öge durumunda iken, Anadolu'da heterodoks grupların Safevi etkisiyle Kızılbaş olarak adlandırıldıkları ve ilk Şii etkilerin görülmeye başladığı 14 ve 16. yüzyıllarda Hacı Bektaş'ın çok etkin bir figür olmaması durumu, dönemin eserleri incelendiğinde görülebilecek bir gerektir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Biz, bunun en önemlilerinden üçünü sıralayalım. Birincisi; o dönemde Erdebil Tekkesi aracılığıyla yaygınlaştırılan Buyruklar gibi eserlerde yer yer Hz. Ali, on iki imam, tevella teberra, ehl-i beyt gibi Şii etkiler verilmeye çalışılmasına karşın Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde bunlar hemen hemen hiç bulunmamaktadır. Bundan dolayı Erdebil merkezli metinlerde Hacı Bektaş figürüne gerek duyulmamıştır. Zira Hacı Bektaş'a atfedilen Velayetname, Makalat, Fevaid gibi eserlerin henüz derlenmediği veya çoğaltılmadığı, derlenmiş veya çoğaltılmış olsa bile o bölgelere ulaşmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci olarak; ayrıntılarına ilerde girilecek olduğu üzere Hacı Bektaş Veli, yaşadığı dönemde örgütlenmemiş, tanınma ve etkinlik kazanma çabası içerisine girmemiştir. O, daha sonraki dönemde, özellikle Bektaşî tarikatının kurumsallaştığı dönem olarak kabul edilen Balım Sultan döneminde (Savaş, 2002, s. 148; Ocak, 1992, s.374), Safevi etkisine karşılık, mistik ve mitsel bir lider olarak öne çıkarılmıştır (Massicard, 2007, s.36). Hacı Bektaş Veli'nin, Safeviliğin etkin olduğu dönemde çok da bilinen bir lider değilken günümüz Aleviliğinin en başat ögesi olmasının muhtemel sebeplerinden üçüncüsü ise; onun, modernleşme döneminde Alevi üst kimliğinin oluşum sürecinde öne çıkan sembolik isimlerden biri olması ve Alevi tarih yazımına kaynaklık edebilecek malzemenin onun kitaplarında bulunabiliyor olmasıdır.

Alevi toplulukların tarihinin belli başlı birkaç bölüm altında incelenmesinin tarihsel süreci anlama noktasında katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Buna göre Alevi toplulukların tarihini; a) Anadolu'ya geliş ve Kalenderiliğin, Hurufiliğin etkin olduğu dönem, b) Safeviliğin etkisiyle Kızılbaşlığın ortaya çıkışı ve ilk Şii etkilerin görüldüğü dönem, c) on dokuzuncu yüzyıl ve modernleşme sürecinin başladığı dönem, d) 1960'lı yıllarda şehre göç ve sosyalist ideolojilerle ilk temas edilen dönem, e) 1990 sonrası Alevi yazınının patlama yaptığı ve Alevi uyanışı olarak nitelendirilen dönemler şeklinde bir ayırıma tabi tutabiliriz.

Melikoff'a göre (2010, s.5), aslında kendisi münzevi bir yaşam süren Hacı Bektaş, daha sonra Orhan Gazi'nin yoldaşları arasında yer alan ve kendisini Hacı Bektaş'a atfeden Abdal Musa tarafından meşhur edilmiştir. Abdal Musa sayesinde Bektaşilik Osmanlı elitleri tarafından benimsenmiş ve hatta Yeniçeri Ocağının resmi tarikatı haline gelmiştir.

Hacı Bektaş'ın yaşamı gizlerle sırlarla doludur (Öz, 1997, s.5). Onun hakkında bilinenler bilinmeyenlerden daha azdır. Ona atfedilen eserler ve menkıbeleri ondan çok daha sonraları yazıya geçirilmiştir. Bu durumda birçok Hacı Bektaş tiplemesinden bahsedilebilir. Öz (1997, s.395-402) belli başlı Hacı Bektaş tiplerini; "Vilayetname'ye göre Hacı Bektaş, Makalat'a göre Hacı Bektaş, halkın gönlündeki Hacı Bektaş, Halk şiirlerindeki Hacı Bektaş, köy devrimcisi olarak Hacı Bektaş" gibi bir

ayırımı tabi tutar. Biz bu ayrımlardan ziyade Hacı Bektaş Velinin farklı dönemlerdeki etki alanı üzerinde duracağız.

İlk Dönem Kızılbaşlıkta Hiyerarşik Yapılanma ve Liderlik

Modern öncesi dönem Alevî Bektaşî kapalı topluluklarının, Tönnies'in sistemleştirdiği dikotomide "cemaate" karşılık geldiği görülmektedir. Tönnies bu tür topluları, bir karizmatik lidere bağlı, sıkı yüz yüze ilişkilerin yaygın ve sözlü kültürün hâkim olduğu topluluklar olarak tanımlamıştır. Modern öncesi dönemin genel bir görüntüsü olarak sınırları çizilen bu cemaatsel topluluklarda hiyerarşik yapılanma ve toplumsal kontrol önemli bir yer tutar[†].

Bu tür topluluklarda hiyerarşik yapılanmanın başında bulunan kişi, topluluğun lideri olmasının yanında hem kadı hem de dini otorite ve aynı zamanda örnek alınacak bir modeldir. Bu açıdan dinsel meşruiyeti önemli bir durumdur.

Safevîler döneminde yazıldığı ve Anadolu'ya gönderildiği kabul edilen Buyruklar ve hemen hemen aynı dönemlerde tedvin edilen Erkanname gibi eserler, yukarıda özetlemeye çalıştığımız cemaatsel grupları toplumsal bir bütün haline getirip, karizmatik liderler etrafında birbirlerini denetleyen ve destekleyen ahlaklı bireyler oluşturma gayreti içerisinde. Bu eserlerde, özellikle hiyerarşik yapının vurgulandığı ve toplumsal denetimin öne çıkarıldığı görülür. Hiyerarşik yapının başında bulunan dedenin karizmasını pekiştirecek olan "pirin seyyidlik zaruretinin", söz konusu topluluklarda bu dönemde görülmeye başlandığına inanılır. Bu amaçla Erdebil tekkesinden seyyidlik şecereleri düzenlenmesi (Yıldız, 2004, s.324) ve ocaklar aracılığıyla topluluğun liderinin soy asaletinin öne çıkarılması dikkat çeker. Bunun yanında "sır"[‡] olgusu ile de dede ve pir epistemolojik bir otoriteye dönüşmüş ve kademeli olarak bilgi hiyerarşik bir tekele alınmıştır.

Safevî etkisi ile başlayan dönemde boy ve aşiretlerin, "ocak kurumu" sayesinde ontolojik ve epistemolojik bir kaynağa bağlandıkları görülmektedir. Bu grupların Erdebil tekkesinden gönderilen ve Anadolu'da yaygınlaşan Buyruklar sayesinde ve ocaklara bağlı dedeler eliyle "eline beline diline" sahip olmak şeklinde özetlenecek ahlaki olguları içselleştirmeleri hedeflenmiştir. Bunun yanında "musahiplik, düşkünlük, ikrar" gibi kurumların yaygınlaşması ile talibin sosyalleşmesi, çevresini maddi ve manevi olarak gözetip desteklemesini hedefleyen bir *yataş* sosyalleşme boyutu devreye sokulmuştur. Soy avantajı kazanıp, "seyyitliğini" şecereler yoluyla kabul ettiren ve topluma örnek olarak sunulan dedelere yönelik olarak "ocak" kurumu yoluyla *dikey*

[†] "Cemaat – cemiyet" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Yelken, 1999)

[‡] Sır olgusunun Alevî Bektaşî geleneğindeki yeri ile ilgili olarak Rıza Tevfik'in şu şiiri örnek verilebilir;

"Bana sual sorma cevap müşkildir
Her sırrı ben sana açamam hocam
Hakkın hazinesi darı değildir.
Cami avlusunda saçamam hocam" (Akt. Varlık, 1997, s.164)

bir hiyerarşi kurulmuştur (Aktürk ve Tuğrul, 2014, s. 212-213). “Sırlı bilginin[§] korunması ve “tevilla ve teberra” olgularıyla da Alevi bireyin kimlik bilincinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Erdebil tekkesine bağlanan Türkmen gruplar özellikle Buyruklar yoluyla eğitime çalışılmıştır. Buyruklar incelendiğinde yukarıda saydığımız dört boyutlu eğitim yoluyla topluluklarda “biz ve öteki” bilincinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Buyruk’ta Pir’in özellikleri sıralanırken Hacı Bektaş’ın ve daha öncesinde Hoca Ahmet Yesevi’nin sistemleştirdiği dört kapı kırk makama vurgu yapılması ilgi çekici bir durumdur. Buyruk’ta (2009, s.34-35) şöyle der; “*Pir olan kimsenin son derece kâmil olması gerekir. Dört kapı, kırk makam, üç sünnet, yedi farzı bilmeleri, taliplere yolun erkânını öğretmeleri gerekir. Bunlar nereden geldi ve neden oluştu, aslı nedir, kuralları nelerdir, hayası nedir, erkânı nedir, tövbesi nedir, farzı nedir, sünneti nedir, nafilesini nedir, işlemesi nedir, bunları bilmesi gerekir.*”

Buyruklarda, toplumun birliğini ve bütünlüğünü bozacak, otoriteye zarar verecek ve topluluğu diğer topluluklara karşı zor durumda bırakacak kişilere karşı bir ceza sistemi de kurumlaştırılmıştır. Bu ceza sisteminin uygulayıcısı da topluluğun lideri olan dededir. Ayrıca talibe bazı mali yükümlülükler de yüklenmiştir*. Talip gelirlerinin belli bir miktarını “hakkullah” ya da “humus” –bölgelere göre değişmekle birlikte- pirine vermelidir. Bu sayede hem toplumsal bir sahiplenme hem de pirin sıradan işlerde çalışarak karizmasını zedelememesi sağlanmıştır.

Mürşit, pir ve rehberden oluşan üçlü bir yapısı olan dedelik kurumu, Alevilik tarihinde çok önemli bir yer işgal etmiştir. Dedelik soydan devam eden bir kurum olduğu için bir dedenin yerine ancak onun oğlu geçebilir. Bu olgu Alevi geleneğinde “ocak sistemi” olarak isimlendirilir (Aktürk, 2013, s.41).

Ancak dedelik kurumunun, bugünkü “kutsal aile” ve “evlad-ı resul” olarak Hz. Peygambere bağlanıp, seyyidlik^{††} yoluyla toplumsal meşruiyet kazanması olgusu genel kanaate göre Safevi etkileriyle gerçekleşmiştir. Şah İsmail Alevilik toplumunu etkilemek amacıyla, kökleri eski Türk geleneklerine kadar uzanan kabile önderleri olan Türkmen beylerine birer tarikat şeyhi yetkileri vererek, onlara “siyadetname” yani seyitlik belgeleri vermiştir (Yıldız, 2004, s.324).

§ Taşğın, Alevilikte sır kavramının içeriğiyle ilgili olarak, “sır sadece başkaları tarafından bilinmeyen değil grubun kendi üyeleri tarafından da bilinemez ve akıl erdirilemez olandır” der. Ayrıntılar için bkz. Taşğın, (2004a, s.287-296).

** Ayrıntılı bilgi için bkz. İmam Cafer Sadık Buyruğu (2009). (Haz. Fuat Bozkurt). 4. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları

†† Alevi Bektaşî geleneğinde Pir’in evlad-ı resul olması zorunluluğu şöyle belirtilir, “*O zamandan bugüne değin, şeriat, tarikat, marifet, hakikat gibi, pirlük ve secde de Muhammed-Ali’den kaldı. Bu nedenle, Resul soyundan başkasının pirlük yapması ve ona talip olması câiz değildir. (Buna karşı davranan kişinin y.n.) yediği içtiği haramdır. Tarikat-ı murtad, hakikat-ı murtaddır. Ve de irşadı, biati ve tövbesi geçerli değildir. Çünkü Resul soyuna biati yoktur. Sermayesiz kalmıştır. Onun aslı kesinlikle yoktur, o kimse On iki imam dergâhından nasipsizdir...* (Buyruk, 2009, s.31-32)

Devamında şöyle der; “*simdi Sah oğlu ve soyu olmayan kimseye pirlük yapmak caiz değildir. Muhammed Ali soyundan olmalı ki. Dirliği caiz ola*” (Buyruk, 2009, s.32).

Anadolu Aleviliğinde genel olarak dedelik, dört kategoride değerlendirilebilir. Ocakzadeler, Dedeganlar/Çelebiler, Babaganlar ve vekâleten dedelik görevlerinin yapıldığı “Dikme Dedeler Kolu” ve “Geçici İcazetli Dedeler Kolu” ya da “Bedreddini Babalar” gibi yapılar söz konusudur (Subaşı, 2010, s.112; Yıldız, 2004, s.327).

Geleneksel Aleviliğin temelini oluşturan dede- talip ilişkisi, aynı zamanda bir model alan ve model alınan ilişkisidir. Kapalı bir toplum olan geleneksel Kızılbaş Alevî gruplarda talip için, yukarıda sıraladığımız gibi, dört boyutlu bir eğitim ve sosyalleşme süreci öngörülmüştür. Söz konusu eğitim ve sosyalleşme sürecinde Alevî bireyin, *sırrı faş eylememesi* iç bütünlük açısından önemli bir durumdur.

Erkanname’de (2007, s.34) sırrın korunması konusunda şöyle tavsiyelerde bulunulur; *“tövesinden dönen veya evliyanın sırrını halka açıklayan kişi yol düşmanıdır. Böyle kişilerden uzak durmak gerekir. Çünkü evliya düşmanlardır.”*

Her Kızılbaş bireyin bir pire bağlanması Buyruk’ta (2009, s.24) tavsiye edilmiştir, *“O zaman Hz. Peygamber bunlara şöyle karalık verdi: “Hakikat, dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir, inanıp iman getirmektir. Önce özünü, sonra toplumu sev. Dilini cesedini sev. Kendini severek, gönüllü olarak bir pir e teslim et. Onun buyurduklarına uy.”*

Buyruk’larda ve Erdebil’in Etkin Olduğu Dönemde Hacı Bektaş Veli

Alevî Bektaşî klasikleri olarak isimlendirilen ve Kızılbaş toplulukların toplumsal kuruluşunu organize eden Buyruk’lar ve Erdebil kaynaklı eserlerde; hiyerarşik yapı ayrıntılarıyla anlatılıp, liderlere, liderlerin kökenine, silsilesine, İmam Cafer’e, Şeyh Safî’ye oldukça sık vurgu yapılırken; Hacı Bektaş figürünün oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Hatai’ye ait birkaç şiir dışında, Buyruklarda Hacı Bektaş’tan hemen hemen hiç bahsedilmez. Bunun yerine, Şeyh Safî’den, İmam Cafer’den oldukça sık bahsedilmesi incelemeye değer bir durumdur. Hatta Massicard’a (2007, s. 36) göre; on altıncı yüzyıla kadar Alevî nefeslerinde bile Hacı Bektaş figürü hemen hemen hiç görülmezken ancak bu yüzyıldan sonra görülmeye başlanır. Bu durumun muhtemel sebeplerinin bizce en önemlisi; günümüzde Alevilik üzerinde çalışan araştırmacıların güncel moda akımların etkisiyle Aleviliği modern bir ideoloji olarak sunma girişimidir. Yakında yayınlanacak olan bir çalışmamızda ayrıntılarıyla ele aldığımız konu bu makalenin sınırlarını aşacak genişliktedir. Kısaca özetlemek gerekirse, günümüzde Alevilik üzerine yazan araştırmacılar, kendi iddialarını ispat etmek için bin yıllık, zengin geleneksel Alevî mirasının büyük bir bölümünü göz ardı ederek, seçmeci bir yaklaşımla iddialarına deliller aramışlardır. Aranan bu deliller, Hacı Bektaş’ın mistik, yoruma açık ve sembolik söyleminin öne çıkarılmasını sağlamıştır. Bir diğer sebep ise, Hacı Bektaş’ın mitsel bir sembole dönüştürülmesidir. Bilindiği gibi modern dönemde mitsel semboller yüz yüze ve etkin iletişimin yerine geçmiş, kimlik inşasında semboller önem kazanmıştır (Şahin, 2013, s.137). Melikoff (2009, s.93-94), Hacı Bektaş’ın^{##} belki de hiç yaşamamış bir şahsiyet

^{##} Melikoff’a göre (2009, s.92) muhtemelen hiçbir çağrı iletmemiş olan Hacı Bektaş Velinin başına diğer pek çok insanın başına da gelen şey gelmiştir. Ölümünden sonra ona mitolojik bir yaşam atfedilmiştir. Ayrıca

olduğunu belirtir ve bu iddiasında tek olmadığını söyler ona göre Hasluck da kendisi ile aynı fikirdedir. Bu iddiasına dönemin önemli tarihçilerinden Aşıkpaşa'nın Hacı Bektaş'a eserlerinde verdiği yer ve önemi delil getirir.

Hacı Bektaş Veli'nin on altıncı yüzyıla kadar Kızılbaş gruplar arasında çok etkin bir figür olmadığını belirtmiştik. Dönemin önemli ve etkin şairlerinin eserlerinde de Hacı Bektaş pek sık görülmez. Gerek kullandığı yalın dili gerekse anlaşılır ve hayranlık uyandırıcı üslubu ile döneminde etkili bir şahsiyet olan Yunus Emre'nin divanında ondan hiç bahsedilmez (Toprak, 2006). Heterodoks Türkmen grupların Safevi etkisinde kalmasında önemli rol oynayan Şah İsmail, *Hatai* mahlasıyla yazdığı şiirlerinde *ser çeşme* olarak Hacı Bektaş'ı kabul ettiğini ve onun yolundan gittiğini belirtir. Kanaatimizce bu tutumunda Anadolu halkı ile ortak bir taban bulma gayreti göze çarpmaktadır. Tarihsel verilerin gösterdiği kadarıyla da bunu başarmıştır. Ayrıca her ikisinin de Türkçeyi etkili ve güzel kullanıyor olması bu birlikteliği güçlendiren unsurlardan biridir.

Bu şiirlere örnek vermek gerekirse

*"Hatai biçare kuldur şahına
Hünkâr Hacı Bektaş namazgâhına
Deli gönül Hak ile düş dergâhına
Er olayım dersen er ile görüş"*

Başka bir şiir de ise şöyle der;

*"Tuttuğumuz bir gerçeğin elidir
Gittiğimiz imamların yoludur
Ser çeşmemiz Hacı Bektaş-ı Velidir
Mihman canlar bize sefa geldiniz". (akt. Özdemir, 2012, s.172)*

Dönemin etkili şairlerinden Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde Hacı Bektaş Veli, Şah İsmail'in şiirlerine oranla daha sık zikredilir (Pir Sultan Abdal, 2004). Ancak onun şiirlerinde Hacı Bektaş ve Şah karşılaştırıldığında Şah vurgusunun çok daha fazla olduğu görülecektir. Zira Şah ile kastedilen Erdebil Tekkesinin şeyhidir. Ayrıca Pir Sultan Abdal'ın, Bektaşiliğin kurumlaşmaya başladığı dönem olarak zikrettiğimiz Balım Sultan sonrası dönem olduğu ve bu dönemde artık Hacı Bektaş figürünün Anadolu'da yaygınlık kazanmaya başladığı da unutulmamalıdır.

Çağdaş Alevilikte Hacı Bektaş Veli

Hacı Bektaş Veli, klasik dönem Kızılbaş toplulukların değilse bile günümüz Alevi Bektaşî anlayışının başat ögesidir. Alevilik hakkında konuşan, yazan herkesin öne sürdüğü fikirlerin dayandığı temel kaynak Hacı Bektaş Veli, ona atfedilen eserler, şiirler, özlü sözlerdir. Örneğin, günümüzde Aleviliği anlatan herhangi bir kitap; Aleviliğin ilerici, özgürlükçü, laik, kadın erkek eşitliğini savunan, hümanist, barışçı bir inanç olduğunu öne sürecektir. Bunların doğruluğu ya da yanlışlığı konumuz dışındadır. Ancak bu argümanların hemen hemen hepsinin yaslandığı temel dayanaklar, Hacı Bektaş Veliye atfedilen sözler veya şiirleridir. Aşağıdaki fotoğraf

Hacı Bektaş Veli'nin Aşıkpaşazade tarafından "meczip" olarak nitelendirilmesine bir eleştiri için bkz. Yıldırım (2009).

Hacı Bektaş Veli'ye ait olduğuna inanılan sözler sıralanmıştır. Bu cümleler teker teker incelendiğinde Hacı Bektaş'ın günümüz Alevilikte ne derece önemli bir yere sahip olduğu görülebilir.

Hacıbektaş ilçesinde bulunan Hacı Bektaş Dergâhından bir foto^{ss}

Günümüz Aleviliğinde Hacı Bektaş Veli'nin model olarak sunulduğu konuları maddeler halinde şöyle sıralanabilir; hoşgörü ve hümanizm, aklın ve bilimin önderliği, körü körüne bağlanma yerine, sorgulama, katı şeriat kuralları yerine esnek ve genel ahlaki ilkelere vurgu, kadın hakları vs.

Aleviliğin hümanist ve hoşgörülü karakterini anlatmak için en çok kullanılan şiirlerden birisi, aslında Kaygusuz Abdal'a ait olan ancak halk arasında Hacı Bektaş'ın şiir olarak anılan aşağıdaki şiirdir:

"Hararet nardadır sacda değildir.

Keramet baştadır taçta değildir

Her ne arasan kendinde ara

Mekke'de Kudüs'te hac'da değildir." (akt. Birdoğan, 2006, s.101)

Yukarıdaki Hacı Bektaş'a atfedilen şiir genellikle Alevî Bektaşî geleneğinin hümanist ve hoş görülü geleneğini vurgulamak için delil olarak getirilir. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin taliplerin bireysel ve toplumsal eğitimlerini hedefleyen dört kapı kırk makamından dördüncü ve zirve kapı olan hakikat kapısının ikinci makamı yine *"yetmiş iki milleti ayıplamamadır"* (Hacı Bektaş, 2007, s.78). Daha sonra yazılan pek çok şiir ve yazı, temelde Hacı Bektaş'ın söz konusu bu makamına gönderme yapar.

Alevî Bektaşî geleneğinin, akla ve bilime diğer İslam yorumlarından daha çok önem verdiğini savunan ozan ve yazarlar yine Hacı Bektaş'a dayanırlar. O, Makalat

^{ss} Bu fotoğraf; Dil ve Edebiyat Dergisinin Hacı Bektaş Veli dosyası, Hikmet Özdemir'e ait yazıdan alınmıştır. Bkz. Özdemir Hikmet (2010). "Horasandan Anadolu'ya Hacı Bektaş-ı Veli". *Dil ve Edebiyat Dergisi*. S. 20. İstanbul. 14-28

adlı eserinde, aklı gönül ülkesinin sultanı olarak simgeleştirir (Hacı Bektaş, 2007, s.68). Ayrıca Ona göre, “ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır”.

Alevi Bektaşî kimliğinin önemli bir parçası olarak sunulan “körü körüne bağlanma yerine sorgulama” geleneğinin de dayanağı Hacı Bektaş ve eserleridir. O yine Makalat’ta (2007) dört grup insanın portresini çıkarır. Bunlar *abitler, zahitler, arifler ve muhiplerdir*. Hünkâr, eserinde zahitlerle arifleri karşılaştırır ve ariflerin zahitlerden farkının yaptıkları işleri sorgulayarak farkında olmalarınıdır.

Hacı Bektaş Veli’nin menkıbelerini anlatan Vilayetname adlı eser, onun katı şeriat kuralları ve “kabuk- öz” metafor örnekleri ile doludur. Hacı Bektaş Veli bu eserde, insanların görüntüde şeriat kurallarına bağlı kalıp, bu öğretiyi içselleştirmemelerini eleştirir. Vilayetname’de özellikle “Saru^{***}” örneği önemlidir. Ayrıca Hacı Bektaş’ın camiye gitmek yerine namazını kendi başına veya müritleri ile birlikte kılması durumunun da sıkça vurgulanması bizce dikkat çekici bir durumdur.

Alevi Bektaşî geleneği hakkında en sık tekrar edilenlerden özelliklerden biri de, diğer İslam yorumlarında farklı olarak, Alevilikte kadın erkek eşitliğinin savunulmasıdır. Bu iddiayı dile getiren birinin yine ilk müracaat edeceği cümle Hacı Bektaş’a ait olan “Kadımları okutunuz” cümlesidir.

Hacı Bektaş Veli’ye ait olduğuna inanılan bu dörtlük de kadın erkek eşitliği konusunda Alevi çevrelerde en fazla referans gösterilen şiirlerindedir.

“Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde

Hakkın yarattığı her şey yerli yerinde

Bizim nazarımızda kadın, erkek farkı yok

Eksiklik, noksanlık senin görüşlerinde” (aktaran; Rençber, 2013a, s.566)

Günümüz Aleviliğinde Hacı Bektaş Veli’nin en başat öge olduğu gerçeği değişik bölgelerde yapılan pek çok alan araştırmasında da açıkça görülmektedir. Adıyaman ve çevresinde güncel bir çalışma yapan Rençber (2013, 684) durumu şöyle ifade etmektedir. “*Alevîlik ve Bektaşîlikte dini hiyerarşi bağlamda iki önemli makam vardır. Bu makamlardan biri mürşit makamı diğeri pîrlik makamıdır. Mürşitlik makamı Hz. Ali; Pîrlik makamı ise Hacı Bektaş-ı Veli tarafından temsil edilir. Anadolu Alevî ve Bektaşîleri, Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli’yi dini hiyerarşinin zirve noktasının temsilcileri olarak görürler”.*

SONUÇ

Anadolu’da yaşayan Türkmen topluluklar, on beşinci yüzyılın başından itibaren Safevi etkisine maruz kalmışlardır. Bu, zorla bir etkilemeden daha çok ortak dil, söylem ve köken üzerinden kurulan ilişki biçimindedir. Bu süreçte toplum *içsel, yatay, dikey ve sır* olmak üzere dört boyutlu bir yapılanmaya gitmiştir. İçsel boyutla temel ahlaki ilkelerin talip tarafından benimsenmesi, yatay boyutla talibin çevresine,

*** Eserde, Saru, Hacı Bektaş’ı evinde misafir eden İdris ve Kadıncık Ana’nın aksine kötülüğün, art niyetin ve zahire göre hüküm vermenin sembolüdür. Hatta Saru, öylesine art niyetlidir ki; zahiren kerametleri görse bile onu göz ardı eder. Hacı Bektaş’ı kardeşi olan İdris’in evinden ve Sulucakarahüyük’ten kovmak için çaba gösterir. Sonunda Hacı Bektaş’a inanır ama iş işten geçmiştir ve Hacı Bektaş’ın bedduası ile çok şiddetli bir hastalığa yakalanır (Vilayetnâme, 2006, s. 63-64).

komşusuna, ailesine topluluğuna maddi ve manevi destek vermesi, dikey boyutla ise talibin hiyerarşik bir yapıda pirine bağlanması, onu örnek alması, sır boyutu ile de “ötekine” karşı biz bilinci kazanması hedeflenmiştir.

Ancak bu süreçte toplumsal yapıyı düzenleyen dini metinler olarak Erdebil Tekkesinden Anadolu’ya gönderilen ve Anadolu’da ilgili kesimlerce hüsnü kabul gören Buyruklar’da Hacı Bektaş figürünün oldukça zayıf olmasına rağmen günümüz Alevî Bektaşî topluluklarında Hacı Bektaş başat figürdür. Geçen beş yüzyılda Hacı Bektaş’ı böylesine öne çıkaran faktörlerin neler olduğu konusu, Alevî tarihini ve günümüz Aleviliğini anlama konusunda önemli bir anahtar niteliğindedir.

Kızılbaş gruplar, Erdebil kaynaklı metinler olan Buyruklar yoluyla hiyerarşik bir yapıya kavuşmuşlardır. Toplumsal liderlik, şecereler yoluyla meşruiyet kazanıp, liderlerin karizmaları güçlendirilirken, dedeler de kendi aralarında bir hiyerarşik sisteme tabi tutulmuş ve böylece kontrol sistemi kurulup Erdebil’in hâkimiyeti daha da güçlendirilmiştir. Sulucakarahöyük’e yerleşmiş, dervişler yetiştirip onları farklı bölgelere irşat amaçlı göndermiş bir mürşit olarak Hacı Bektaş Veli, sistematik bir tarikat örgütlenmesi içerisine girmemiştir. Bu nedenle, iletişim imkânlarının sınırlı olduğu söz konusu dönemde o, sevilen, ismi duyulan, sempatik bir lider olarak sınırlı bir kesim tarafından tanınmıştır. Ancak, Safeviliğin örgütlü bir şekilde Anadolu Türkmenleri üzerinde etkisini artırması, Bektaşiliğin bir emniyet supabı olarak öne çıkarılmasını gerektirmiştir. Bu süreç sonunda Hacı Bektaş Veli, gerçek hayatı ve kişiliğinden çok mistik, mitsel bir sembol olarak öne çıkmıştır. Farklı şekillerde ayrımlara tabi tutularak ifade edilen, Kızılbaşlık- Bektaşilik; Köy Aleviliği, Kent Aleviliği gibi ayrımlarla da ifade edilen bu farklılaşma sonunda Hacı Bektaş daha çok Bektaşiliğin sembol ismi haline gelirken, Kızılbaş çevrelerde, ismi bilinen sevilen ama Erdebil Tekkesinin gölgesinde kalan bir figür olagelmıştır.

Ancak modernleşme süreci ile birlikte, Tahtacı, Çepni, Kızılbaş, Bektaşî gibi süreği ve ritüelleri yer yer farklı olan gruplar, Alevî üst kimliği altında bir araya gelmişlerdir. Üst kimliğin oluşum sürecinde “bin bir olan sürek” giderek tekleşmiş, farklılıklar yerine ortak noktalar vurgulanmıştır. Ritüeller tekleşmiş, sembol isimler etrafında kümelenen modern kimlikler oluşmaya başlamıştır. İşte bu sembollerden biri olarak Hacı Bektaş Veli, çağdaş Aleviliğin en önemli figürü olarak öne çıkarılmıştır. Alevilik tanımlanırken ve Alevî tarihi yazılırken Hacı Bektaş’a referanslar yapılmış ve onun eserleri seçmecî bir yaklaşımla ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- AKTÜRK, H. (2013). “Toplumsal Değişme ve Alevî Dernekleri”. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTÜRK, H. ve TUĞRUL, T. (2014). “Alevî Bektaşî Kaynaklarında İnsan Yetiştirme Modeli”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı:72, Ankara 211-225

- BİRDOĞAN, N. (2006). *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*. 5. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Buyruk İmam Cafer Sadık Buyruğu (2009). (Haz. Fuat Bozkurt). 4. Baskı. İstanbul: Kapı Yayınları
- Erkanname (2007). (Haz. Doğan Kaplan). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELİ (2006). *Vilayetnâme Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*. 3. Baskı. (Haz. Esat Korkmaz), İstanbul: Can Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELİ (2007). *Makalât*. (Haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- MASSİCARD, E. (2007). *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. (Çev. Ali Berktaş) İstanbul: İletişim Yayınları.
- MELİKOFF, I. (2009). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. (Çev. Turan Alptekin). 6. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları
- OCAK, A. Y. (1992). "Bektaşilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5 İstanbul
- ÖZ, B. (1997). *Bektaşilik Nedir Bektaşilik Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. (2010). "Horasandan Anadolu'ya Hacı Bektaş-ı Veli". *Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı: 20. İstanbul. 14-28
- ÖZDEMİR, İ. (2012). *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi Kavramlar Kaynaklar On İki İmamlar Tarih Sürek İnanç İbadet Edebiyat*. 4. Baskı. Ankara: Kripto Yayınları.
- PİR SULTAN ABDAL (2004). "Şiirler". Yayınlayan. Antoloji.com. https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.antoloji.com%2F%2F%2Fsair%2Fpdf%2F8%2Fpir_sultan_abdal_858_60417.pdf&ei=_VtHVLLGKMTFPa_rEgZAF&usq=AFQjCNEc_fY22LYo7m9pI5j1nELm26S_OA&bvm=bv.77880786,d.ZWU (Erişim Tarihi: 08.10.2014)
- RENÇBER, F. (2013). "Alevi Ocakzadelerin Problemleri ve Çözüm Önerileri". *The Journal of Academic Social Science*. (6/4). 681-692
- RENÇBER, F. (2013a). "Niyazi Arslan Dede ile Adıyaman'da Alevilik Üzerine". *The Journal of Academic Social Science Studies*. (6/3). 547-569
- SAVAŞ, S. (2002). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara: Vadi Yayınları.
- SUBAŞI, N. (2010). *Alevi Modernleşmesi Sırrı Faş Eylemek*. 3. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları
- ŞAHİN, İ. (2012). "Metodolojik Bir Analiz: Kızılbaş Alevilik Yazınının Teolojik Orijin Arayışı". *Toplum Bilimleri Dergisi*. 7 (13). Ankara 25-44
- ŞAHİN, İ. (2013). Şahin İlkay (2013). *Online Alevi Topluluklar Ritüel Desenli Bir Gruptan Mit Desenli Bir İnanç Topluluğuna*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- TAŞĞIN, A. (2004). Taşğın, Ahmet (2004a). "1980 Sonrası Alevilerin Farklı Bir Görüntüsü: Alevi Caferiler ve Aşura Dergisi". *Dini Araştırmalar*. 18 (6), 141-148
- TAŞĞIN, A. (2004a) "Mit ve Gerçeklik Arasında: Alevilikte Ehlibeyt". *Marife*. Yıl: 4. 3. 287-296.
- TOPRAK, B. (2006). *Yunus Emre Divanı*. (3. Baskı). Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları

- YELKEN, R. (1999). *Cemaatin Dönüşümü Geç Modern Dönemde Cemaat Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- YILDIRIM, R. (2009). "Hacı Bektaş Veli ve İlk Osmanlılar Aşıkpaşazade'ye Eleştirel Bir Bakış". *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı: 51. Ankara s. 107-146
- YILDIZ, H. (2004). "Alevilerde Dedelik Kurumu". *Alevilik*. (Haz. İsmail Engin-Havva Engin). İstanbul: Kitapyaynevi. 321-338
- VARLIK, A. A. (1997). *Alevî Bektaşiliğin Dayanakları*. İstanbul: Can Yayınları.